

Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola

A Magyar Állami Operaház díszleteinek változása 1991-től 2016-ig

DLA értekezés tézisei

Szendrényi Éva

2024

Témavezető: Dr. habil. Csanádi Judit DLA, egyetemi tanár MKE

Társ-témavezető: Dr. habil. Zeke Edit DLA, egyetemi tanár, tanszékvezető MKE

A DLA értekezésem kutatási témája a MÁO díszleteinek változása az 1991-2016 közötti negyedszázad alatt.

Feltevés

Az értekezés állítása, hogy **korszakos változás** történt a díszlettervezés elméleti, kreatív, illetve technikai szintjén a vizsgált korszakban a MÁO színpadán. A korszakos változás azt jelenti, hogy a MÁO színpadán a díszletekben megjelennek azok a képzőművészeti stílusirányzatok, amelyek a XX. század képzőművészeti változásait jellemzik Nyugat-Európában és Amerikában.

Az **a folyamat**, hogy a díszlettervező nemcsak „a fantasztikus stilizációt” teremt meg a rendező mondanivalójához, amint ez általános volt a 2. világháború és a rendszerváltás között, hanem az előadásban a kortárs művészetek vizuális világának megjelenítésével a drámai erőteret teremt meg. Olyan látványt hoz létre a színpadon, ami közvetlenül elősegíti a színpadon kiteljesedő rendezői értelmezés befogadását.

Tehát **a díszlet, mint vizuális élmény egyre inkább a rendezői mondanivaló részévé válik**. Ez a jelenség az általam vizsgált korszakban vált általánossá és uralkodóvá a MÁO színpadán.

Kutatásom során továbbá azt is vizsgálom, hogy az adott 25 év alatt bemutatott operaelőadások díszleteiben **találunk-e** ok-okozati összefüggéseket, tendenciákat, **trendeket**.

Kutatási lépéseim

- Az operai díszlet különbözőségét vizsgáltam más színházi műfaj díszleteihez képest
- Kutattam az operai díszlettervezést 1991 előtt, díszlettervező mestereket és technikai feltételeket
- Az általam vizsgált időszak MÁO nagyszínpadi bemutatóiból kiválasztottam 4 változást reprezentáló csoportot, melyek díszleteit összeköti valamely azonos fókuszpont, és vizsgáltam a lehetséges trendeket.
- A négy csoportból az erős szakmai és közönség reakciókat is figyelembe véve választottam ki egy-egy előadást, és ezek díszleteinek elemzésén keresztül vizsgáltam, hogy milyen fontos változások történtek a díszlettervezésben 1991 és 2016 között. A kiválasztott 4 előadás reprezentálja legjobban a csoportok vizuális jellemzőit.
- Részleteiben vizsgáltam a díszletek változásainak okait.

A díszletek elemzésének szempontjai

- A darab kiválasztásának oka
- A díszlet ismertetése
- Kitekintés-áttekintés
- Összegzés

Hipotézisem szerint a változás feltételezett okai

A változás **egyik oka** a politikai rendszer megváltozása. Magyarországon a díszlettervezés a 2. világháború végéig a nyugat-európai képzőművészeti irányzatok véréramába tartozott, ám a 2. világháború után létrejövő szocialista politikai rendszer hivatalos képzőművészeti irányzata a szocialista realizmus volt, ezért a nyugat-európai képzőművészeti irányzatok elvétve és nyomokban jelenhettek meg a MÁO színpadán a **rendszer váltásig**. Ugyanez az állítás érvényes a képzőművészeti irányzatokat létrehozó, azokat megtermékenyítő eszmetörténeti vitákra is.

(Megjegyzendő, hogy a prózai színházakban ez az általam vázolt változás az 1970-80-as években már lejajlott.)

A változás **másik oka** az a **technikai fejlődés**, mely az ezredfordulón és a XXI. század elején megjelenik a nemzetközi operaszínpadokon, (új anyagok, új gyártási technológiák, új képalkotók, lézer, vetítés, kamera használat a színpadon...) és a MÁO színpadán is.

A változás **harmadik oka** az a **vizuális forradalom**, mely az általam vizsgált időszakban zajlik többek között az internet széleskörű felhasználásának hatására, mely átalakítja a befogadó vizuális elvárását a színpadi látvánnyal kapcsolatban, és erre reagálnak a tervezők is.

A 4 kiválasztott előadás elemzésének rövid összefoglalója

Alban Berg: Wozzeck

- Premier: 1992 május 29.
- Rendező: Nagy Viktor
- Díszlettervező: Antal Csaba

Ez a díszlet azért képviselt egy teljesen új megközelítést a MÁO színpadán, mert megjelenésében és technikájában együttesen a nyugat-európai és amerikai képzőművészeti és filmes hagyományokra épül, valamint megjelenik benne korának, a

'80-as, '90-es éveknek az egyik legfontosabb építészeti trendje, a **dekonstruktivista építészeti stílus**.

Az adott időszak hasonlóképpen dekonstruktivista díszletei:

- Verdi: Otelló (Rendező és Díszlettervező: Stefano Poda, bemutató:2015.09.26.),
- Sári Péter: Teljes napfogyatkozás (Rendező: Kovalik Balázs, Díszlettervező: Horgas Péter, bemutató: 2009.11.28.),
- B.Britten:Peter Grimes (Rendező: Kovalik Balázs, Díszlettervező: Antal Csaba, bemutató: 1999.11.13.)

A díszletet megtermékenyítő német expresszionista filmek látványvilágára jellemző a természetellenes torz perspektíva, a torzított méretarányok, a diszharmonikus kompozíciók, a szimmetria és a derékszögek hiánya, a sötétség és az árnyék szerepének fontossága. A 80-as évek dekonstruktivista építészete pedig fellázad az építészetet uraló hagyományos szerkezettan ellen, kísérletezni kezd olyan formákkal, mely elcsúsztatásokkal, elforgatásokkal hozza létre a teret, sőt a függőleges és vízszintes rendszert is megkérdőjelezi. Hátterét a XX. századi ember egzisztenciális bizonytalansága adja.

A Wozzeck opera annak a kisembernek a története, aki körül szétesik az értelmezhető világ. A díszletben pontosan ezt a szétesett világot látjuk, melyet a díszlettervező, Antal Csaba, részben a német expresszionista filmekre jellemző, részben az építészeti dekonstrukcionizmusra jellemző diszharmonikus térkompozícióval jelenít meg.

Látván a későbbiekben készült Wozzeck díszleteket, ez a díszlet 20 évvel megelőzte a korát, mert az egész forog, mozog, emelkedik, vízszintesen és függőlegesen előre és hátra is mozog, tehát a technikai elemeket és a látványvilágot tekintve megelőlegezi a későbbi Wozzeck díszletek látványvilágát (beleértve Nyugat-Európát is).

Ez az Wozzeck előadásban a díszlettervező teljes mértékben kihasználta az Operaház alsógépezet adta lehetőségeit.

Bartók Béla: A kékszakállú herceg vára

- Premier: 1993. február 20.
- Rendező: Nagy Viktor
- Díszlettervező: Makovecz Imre

Ez a díszlet teljesen új jelenség a MÁO színpadán. Először jelenik meg egy egységes építészeti stílus, az **organikus stílus**, melynek különlegessége, hogy nemcsak a környezeti, a történeti, geográfiai, néprajzi és szociális szempont része holisztikus szemléletének, hanem ebbe szorosan beletartozik a mítosz, a hitvilág, a transzcendens és a valóság egysége.

A díszletben a magyar népi építészet, a **népművészeti gyökerek és jelrendszerek** és az organikus modern építészet sajátos motívumkincsei és technikai jellegzetességei jelennek meg. Anyagában és megjelenésében egy olyan egyedi díszlet született, mely

minden problémájával, hiányosságával együtt egy nagyszerű lehetőség lehetett volna egy sajátos, egyedi stílus megteremtésére a MÁO színpadán.

Az adott időszakban hasonlóképpen népművészeti jelrendszereket beillesztő díszletek találhatóak az alábbi előadásokban is:

- Janacek: Jenufa (Rendező: Vidnyánszky Attila, Díszlettervező: Belozubob, bemutató: 2004.03.13),
- Kodály: Székelyfonó (Rendező: M.Znaniacki, Díszlettervező: L.Scoglis, bemutató:2016.10.01).

Ha bárki ennek a stílusnak folytatására vállalkozott volna később, mindenképpen figyelembe kellett volna vennie a színházi díszletek praktikumát, úgymint lapraszerelhetőség, kis helyen könnyen tárolhatóság, kopásállás, tartósság, amit ez a díszlet nélkülözött. A méreteknél szintén fontos szempont, hogy mennyi időt vesz igénybe az építés/bontás, mivel ez repertoár színházi díszlet (ami a MÁO jellegzetessége), tehát nem célszerű blokkokban játszani.

Richard Strauss: Elektra

- Premier: 2007. november 28.
- Rendező: Kovalik Balázs
- Díszlettervező: Antal Csaba

Erre a díszletre jellemző az **absztrakt térformák, az építészeti elemek felnagyított használata a téralkotásban** (lépcsők, kockák, hidak, oszlopok, áthidalók...)

Az általam vizsgált időszakban ugyanez jellemzi az alábbi előadások díszleteit is:

- Wagner: Ring (Rendező: Nagy Viktor, Díszlettervező: Csikós Attila, bemutató 1993-1998.),
- Boito: Mefistofele (Rendező: Kovalik Balázs, Díszlettervező: Antal Csaba, bemutató: 2010.09.14.),
- R.Strauss: Az árnyék nélküli asszony (Rendező: Szikora János, Díszlettervező: Horesnyi Balázs, bemutató: 2014.05.25.),
- Stravinsky: The Rake's Progress (Rendező: Anger Ferenc, Díszlettervező: Zöldy Z. Gergely, bemutató: 2015.01.18.),
- Beethoven: Fidelio (Rendező és Díszlettervező: Kovalik Balázs, bemutató: 2008.10.05.)

Antal Csaba díszlete azért különleges a MÁO színpadán, mert a választott pop art stílus lehetővé teszi a rendezőnek, hogy a vizuális intertextualitás eszközével (a rituális fürdő és a szocreál uszoda képének egymásra vetítésével) olyan szakrális építészeti formákat kérdőjelezen meg, mint a rituális fürdő, mely a spirituális megtisztulás színhelye, és így kérdőjelezze meg mind Elektra, mind Krüszothemis megküzdési stratégiáját az adott helyzettel. Ráadásul az a díszlettechnikai bravúr is, amint az épületnyi felső díszletelem kibillen, azt a pontot hangsúlyozza a történetben, amikor csupán egyetlen pillanatra minden helyre billen a történetben erkölcsi szempontból. Ám ez egyszerre a történet

legtragikusabb pillanata is egyben, amit egyik főhős sem élhet túl, mert ezután ugyanúgy „kizökken” az idő, és hasonló hatalomgyakorlás következik, mint ami ellen Elektra végig harcolt.

Jean-Philippe Rameu: Hyppolite és Aricie

- Premier: 2013. június 26.
- Rendező: Káel Csaba
- Díszlettervező: Szendrényi Éva
- Visual Designer: Bordos László Zsolt

A MÁO színpadán ez az előadás volt az első Rameau operabemutató. Az előadás különlegessége az volt, hogy a csodásnak ható térelemeket 5 vetítővel teremtettük meg. 5 különböző helyről vetítettük a visual designer képeit. Ezzel értük el azt a különleges hangulatot, amit „földönkívüli” érzetnek hívhatunk. Ez az érzet ismerős különösen a fiatal befogadóknak az internet, illetve a 3 dimenziós filmek világából.

Az előadás komolyan veszi a szerelem hatalmát, és azzal, hogy **transzcendens terekbe** helyezi azt, a szerelem időtlen aspektusára irányítja a figyelmet. A posztmodern korban, melyben mindent megkérdőjelezünk, ez az előadás nem helyezi a múltba, barokk terekbe a történetet, amikor még hittünk a szerelem állandóságában, nem teszi idézőjelbe a szerelmet, mint az említett modern előadások, hanem fel meri vállalni azt a romantikát, amit a szöveg és a zene implikál, bemutatja a szerelem megkérdőjelezhetetlen állandóságát az idő színpadán. A díszlet jellemzője a **virtuális térbeliség** és az erre vetített **projekció**.

Az általam vizsgált időszakban ugyanez jellemzi az alábbi előadások díszleteit is:

- Handel: Xerxes (Rendező: Kovalik Balázs, Díszlettervező: Horesnyi Balázs, bemutató: 2009.04.30.),
- Wagner: Bolygó hollandi (Rendező: Szikora János, Díszlettervező: Szendrényi Éva, bemutató: 2013.01.19.),
- Wagner: Ring (Rendező: M. Tóth Géza, Díszlettervező: Tihanyi Ildi, Zöldy Z. Gergely, bemutató: 2015-2016.),
- R.Strauss: Ariadne Naxosz szigetén (Rendező: Anger Ferenc, Díszlettervező: Zöldy Z. Gergely, bemutató: 2013.05.07.)

Összegzés

Kutatásaim **nem igazolták vissza** általánosan a felvetett hipotéziseket. Kutatásom eredményei alapján valóban történt változás a díszlettervezés elméleti, kreatív, illetve technikai szintjén a vizsgált korszakban a MÁO színpadán, de ez a változás **nem szisztematikus**, nem következik csupán abból, hogy megváltozott a politikai helyzet, és visszakerültünk a nyugat-európai képzőművészeti fejlődés főáramába, nem következik a

technikai fejlődésből és a világban lezajló vizuális forradalomból sem. Kutatásom azt bizonyította, hogy a nagyszerű alkotók sok alkotására igaz (például az a 4 előadás, amit kiválasztottam, és sok más), hogy a dekorativitás visszaszorul, és a díszlet képi megjelenése, vizuális világa fokozottan tükrözi az európai kortárs vizuális művészetek hatásait, és felértékelődik a díszlet önálló vizuális mondanivalója. Ugyanakkor nem mondható el, hogy ez jellemző minden díszletre, az összes bemutatóra, tehát nem bizonyítható, hogy az általam vizsgált korszakban minden díszletre igaz ez a korszakos változás.

Ellenpéldák:

- Cilea: Adriana Lecouvreur (Rendező: Nagy Viktor, Díszlettervező: Csikós Attila, bemutató 1992.11.14.),
- Mozart: Szöktetés a szerájból (Rendező: Kerényi Miklós Gábor, Díszlettervező: Khell Zsolt, bemutató 1994.11.26.).

Kutatásaim alapján azonban kijelenthető, hogy a díszletek többsége (beleértve a 4 elemzett előadást) igazolja hipotéziseimet.

Gyakorivá vált külföldi alkotógárdák meghívása (például Helmut Schörghofer, Andrejs Zagars, G. de Bosio, Armand Bernard, Jirzi Menzel, M. Znaniecki, Stefano Poda rendezők), és sok rendezőnk és díszlettervezőnk kapott meghívást külföldi operaházaktól, gazdagítva alkotóink eszköztárát.

Tervezőink bekerültek a nemzetközi díszlettervezés vérkeringésébe, tagjai nemzetközi szervezeteknek, és felzárkóznak a legújabb külföldi trendekhez. De nem találtam kutatásaim során olyan bizonyítékot, mely szerint a változás szisztematikusan ment végbe, és minden díszletre jellemző lett volna a vizsgált időszakban a MÁO színpadán.

A díszlettervezésben látható trendek azonban valóban a változásokat igazolják. Az általam kiválasztott 4 előadás mellett sok más olyan előadás is volt a MÁO színpadán, amely szintén megérdemelte volna, hogy beválogassam az elemzendő munkák közé (például Árnýék nélküli asszony, Spiritiszták, Xerxes, Iphigenia Auliszban, Bolygó hollandi, Turandot), de a 4 kiválasztott produkció díszletei tartalmazzák legerőteljesebben az új vizuális gondolkodás ismertetőjegyeit, és álláspontom szerint a legtöbb tanulsággal szolgálnak.

A díszletek elemzése, a képek, a kritikák mind alátámasztják azt az állítást, hogy egyre fontosabb lett a díszlet önálló vizuális mondanivalója. Ha megnézzük a Wozzeck egymásra dőlő gúláit, az Elektra kiszáradt uszodára emlékeztető drámai terét, a Hyppolite és Aricie modern vetítéstechnikáját, a Kékszakállú organikus és szimbolikus tereit, elmondhatjuk, hogy a közönség már a díszlet megpillantásakor sejtheti, hogy milyen operaértelmezést fog látni az előadás során.

Ebben az általam vizsgált korszakban a színpadtechnika modernizálása új lehetőségeket biztosított a látványtervezéshez, melyekhez hozzájárult a világítástechnika fejlődése (intelligens lámpák), valamint az új művészeti ágak bekapcsolódása a díszlettervezésbe (film, videómapping).

Az anyagok és gyártástechnológiák fejlődése, a számítógépes tervezés térhódítása könnyítették és gyorsították az opera speciális kívánalmainak megfelelő díszletek tervezését, gyártását, színpadra kerülését és utaztathatóságát.

A változásokat nem csak a díszlettervezők oldaláról lehet megközelíteni, hanem az általam vizsgált időszakban megjelent a közönség részéről is egy új igény. Ezt Udo Bermbach nagyon találóan fogalmazza meg 1996-ban: „A világ vizualizálódása és a kommunikáció individualizálódása olyan fejlemények, amelyek meghatározó módon hatnak ki a modern társadalmak önképére, valamint a fiatal nemzedékek szocializálódására s nevelésére, s még az idősebb nemzedékek magatartási stílusait is jelentős mértékben befolyásolják.”

A fent említett folyamatok ma is zajlanak, sőt valószínűleg a jövőben is folytatódni fognak, így ez a tendencia megállíthatatlan, de láthatóan az vetítéstechnika, filmes technikák megpróbálnak lépést tartani ezekkel a folyamatokkal, és becsábítani az új nemzedékeket az Operaházba.

Végső konklúzió: Kutatásom azt igazolta, hogy valóban van trendszerű változás a díszlettervezésben a MÁO színpadán, de nem állítható, hogy ez a változás teljes körű, és minden díszletre, díszlettervezőre igaz, aki ebben a korszakban alkotott a MÁO színpadán, vagyis összefüggő tendencia nem állapítható meg.

A 2017-től napjainkig tartó időszak vizsgálata nem tárgya dolgozatomnak, azonban betekintve ezen évadok előadásaiiba látható, hogy az előző 25 év megalapozta azt a folyamatot, aminek eredménye, hogy az új vizuális paradigma díszletei az új generációk sikeres és egyre sikeresebb megszólításának eszközeként bizonyíthatóan többségben vannak mind a MÁO, mind a világ opera színpadjain.